

Bouwhistorie en restauratie
van een zeventiende-eeuwse spiltrap
Italiaanse Zeedijk 58 te Hoorn

Restauratie atelier Jeroen Helsloot

Colofon

Opdrachtgever: De heer en mevrouw Kooij

Project: Bouwhistorische verkenning en restauratieverslag spiltrap Italiaanse Zeedijk
58 te Hoom

Opdrachtnemer: Restauratie Atelier Jeroen Helsloot,
Herenstraat 5
3512 KA Utrecht
telefoon: 06-50615989
email: jg.helsloot@hetnet.nl
website: www.helsloottrappen.nl

Foto voorpagina: De spiltrap na restauratie. Foto: J.G. Helsloot.

Foto's verslag: J.G. Helsloot, tenzij anders vermeld.

Utrecht, 16 april 2017

Inhoud

1	Inleiding	4
2	Beschrijving en bouwhistorie van het huis	4
2.1	De trapgevel	
2.2	Het interieur	
2.3	Samenhang met de buurhuizen	
3	Beschrijving van de spiltrap	9
4	De omkokering	10
4.1	Constructie	
4.2	Bouwsporen	
4.3	Het traphek bij de aanzet	
5	Treden	16
6	Bordessen	18
7	Stootborden	21
8	Trapspil	22
9	Afwerking	24
10	Conclusie	25
11	De restauratie	26
11.1	Restauratieplan in de offerte	
12	Uitvoering van de restauratie	27
12.1	Treden	
12.2	Omkokering	
12.3	Traphek bij aanzet	
12.4	Afwerking	
13	Onderhoud	35
14	Conclusie	36
15	Literatuur	36
	Bijlage 1	37
	Bijlage 2	38

1 Inleiding

Op 15 december 2016 is door de heer S. Kooy en mevrouw H. Ootes aan mij opdracht gegeven voor een bouwhistorisch onderzoek en advisering ten behoeve van de spiltrap in het door hun aangekochte zeventiende-eeuwse huis, Italiaanse Zeedijk nummer 58 te Hoorn. Tevens is opdracht verleend voor het opstellen van een restauratieplan voor de trap en het uitvoeren van de restauratie.

Omdat de opdracht voor het bouwhistorisch onderzoek alleen de spiltrap betreft, zal slechts kort ingegaan worden op de bouwgeschiedenis van het huis zelf. Hierna volgt een beschrijving van de constructie, de uiterlijke kenmerken en de bouwhistorie van de spiltrap. Tot slot wordt de uitvoering van de restauratie beschreven.

1. De in 1973 gerestaureerde trapgevel. Foto: Kingma Makelaars.

2 Beschrijving en bouwhistorie van het huis

Tot 1647 was alleen de noordzijde van de huidige Italiaanse Zeedijk bebouwd. Deze huizen lagen aan de toenmalige Westerdijk die de stad beschermde tegen de Zuiderzee. In 1647 heeft het stadsbestuur hier een strook land, door verzanding ontstaan, in losse kavels verkocht met de verplichting hierop binnen drie jaar een stenen huis van minimaal 22 voet hoog te bouwen (*zie bijlage 1*). Hierna is de huidige straatnaam ontstaan die herinnert aan de handel met Italië.

Een van de panden uit deze fase betreft woonhuis nummer 58 (voorheen 42), bekend als het Vissersgildehuis. Hier was van 1751 tot 1865 het Vissersgilde gevestigd (*zie bijlage 2*).

Het diepe huis met trapgevel, zadeldak en enkelvoudige balklagen werd gebouwd naar voorbeeld van de vele koopmanshuizen die de stad Hoorn rijk was in deze tijd. Vanwege de ligging aan de voormalige dijk telt het iets lager gelegen achterhuis één verdieping meer dan het voorhuis.

2.1 De trapgevel

In zijn huidige vorm wijkt het huis weinig af van hoe het in de zeventiende eeuw gebouwd is. De gemetselde trapgevel rust op een hoge, open houten pui die met handhaving van de oorspronkelijke puibalk gereconstrueerd is in 1973. Het kozijn is voorzien van een roedeverdeling in achttiende-eeuwse stijl. Op de eerste verdieping en zolder zijn gereconstrueerde kruiskozijnen in het oude metselwerk geplaatst. Daarboven zitten gemetselde ontlastingsbogen met zandstenen blokken. Oorspronkelijk zullen de openingen in de kozijnen deels voorzien zijn geweest van glas-in-lood en deels gesloten met scharnierende luiken. De bovenste drie trappen van de gevel en de ontlastingsboog boven het zolderraam zijn eveneens gereconstrueerd. Alle elementen uit eerdere wijzigingen van de gevel, zijn bij de reconstructie in 1973 verwijderd.

2.2 Het interieur

Achter de volledige breedte van de voorgevel bevindt zich een hoge voorhal met de oorspronkelijke trap. De achterwand van deze hal wordt gevormd door een gemetselde muur waarin verschillende deur- en raamkozijnen zijn opgenomen. Op één na betreft het hier waarschijnlijk nog de originele kozijnen. In 1973 zijn deze ingevuld met nieuwe roedeverdelingen met glas en een bijpassende deur met paneel en glas. Alleen het drielicht linksonder in de muur is geheel nieuw aangebracht in 1973. Achter deze muur bevindt zich, vanwege de ligging aan een dijk, op een lager niveau de keuken, waarvan de forse schouw die hier in gewijzigde vorm nog aanwezig is de functie verraadt. Boven de keuken bevindt zich (onder de eerste verdieping) een insteekverdieping die ontsloten wordt via een klein bordesje dat daartoe is opgenomen in de trap. Hier bevindt zich een rijk gedetailleerd deurkozijn uit de bouwtijd.

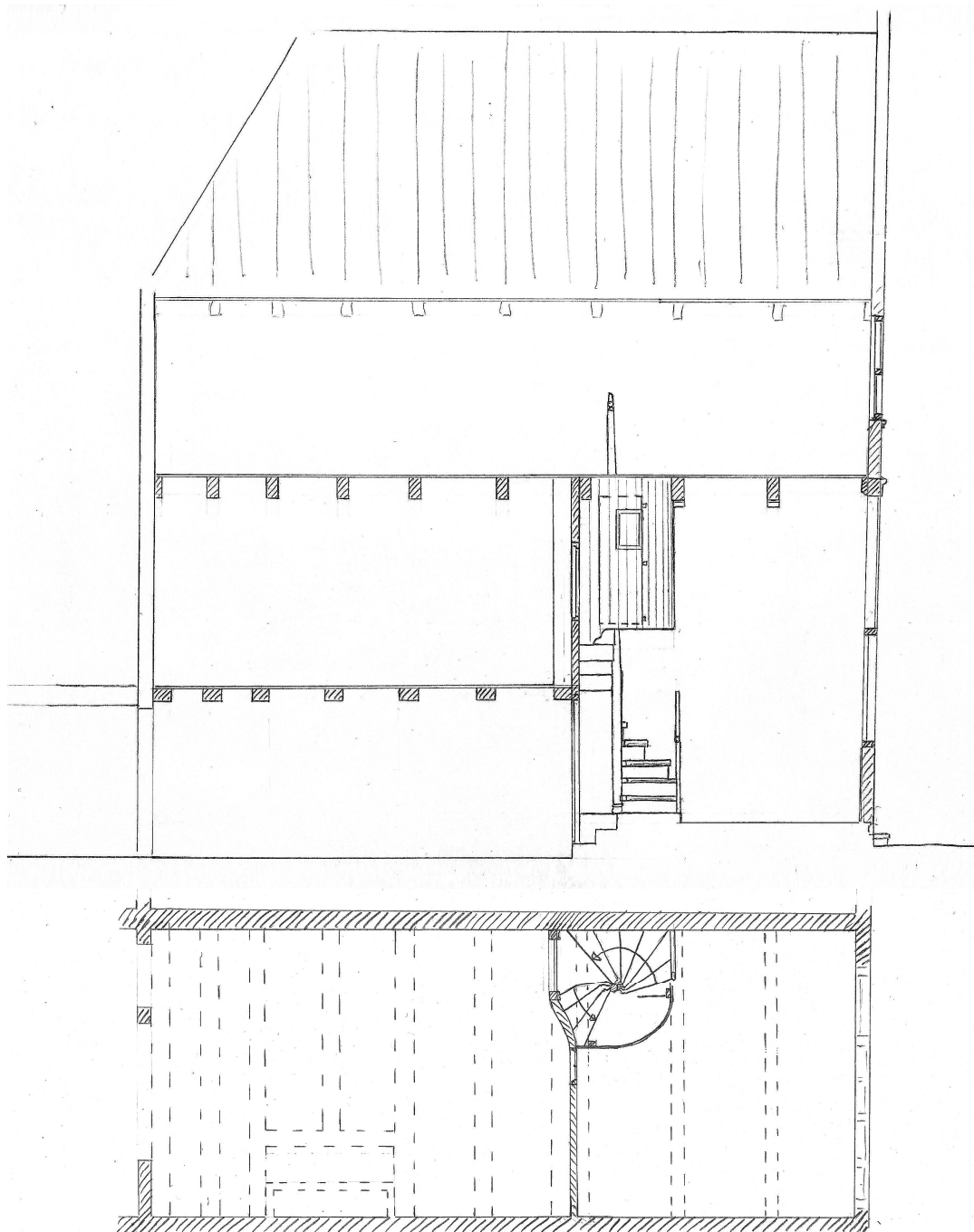
De spiltrap reikt sinds de bouw tot aan de eerste verdieping, terwijl een rechte steektrap uit de twintigste eeuw toegang biedt tot de zolderverdieping.

2. Zicht op de binnengevel waartegen de spiltrap geplaatst is. Foto: Kingma Makelaars.

Zowel de begane grond als de insteek en de eerste verdieping zijn gedekt door enkelvoudige grenen balklagen. In de voorhal zijn deze op eiken sleutelstukken geplaatst. Op de eerste verdieping bevinden zich achter de huidige betimmering muurstijlen waarop de vloerbalken liggen. De houtsoort hiervan is niet na te gaan vanwege de huidige voorzetwanden. Naar de indeling met scheidingswanden op de eerste verdieping is geen onderzoek gedaan, al doet het zeer kleine trapgat hier vermoeden dat er ook in de eerste opzet van het huis mogelijk een indeling is geweest die de ruimte voor het trapgat beperkte.

De kap heeft een eenvoudige constructie. Op regelmatige afstand zijn enkele sporen boven het midden gekoppeld met een hanenbalk waarop de gordingen liggen. Aan de achterkant van het huis is de kap afgeschuind met een schilddak. Of hier ook een trap- of tuitgevel heeft gestaan, waar het zadeldak tegenaan liep, is niet onderzocht.

3. Doorsnede tekening en plattegrond met de spiltrap. De positie van een verdwenen deurtje in de beschieting van de trap is gestippeld weergegeven. Opvallend is de slingervorm van de binnengevel ter hoogte van de insteekverdieping. Tekening: J.G. Helsloot.

2.3 Samenhang met de buurhuizen

Bij nadere bestudering van de buurhuizen, nummers 52, 54 en 56, blijkt dat er tussen deze huizen en nummer 58 veel overeenkomsten te vinden zijn. Hieruit valt op te maken dat deze vier huizen niet alleen gelijktijdig zijn gebouwd, maar ook vrijwel identiek aan elkaar moeten zijn geweest. Opvallend zijn de vier puibalken op dezelfde hoogte (afb.5) die aan de binnenzijde nog dezelfde profilering met gesneden uiteinden hebben. Door de verdwenen geveltoppen en verschillende goothoogtes valt minder op dat ook de vier kappen identiek zijn. Daarnaast zijn in de vier huizen de verdiepningsniveaus, balklagen met ravelingen voor schoorstenen en de sleutelstukken identiek. Op afbeelding 4a en 4b is te zien dat de kozijnen op de verdieping van nr. 56 en 58 in 1906 nog op dezelfde hoogte zaten en dat deze in beide gevels dezelfde afmetingen hadden. De hieronder gemetselde lijst loopt ononderbroken door over beide gevels. Daarnaast valt over de gehele hoogte van de gevels het ontbreken van een verticale bouwnaad tussen beide panden op (afb.4b). Bij het hoekhuis, nummer 52 zijn de oorspronkelijke (kruis)kozijnen op de verdieping nog altijd aanwezig. Deze zijn echter naar onderen verlengd en ontdaan van het kruis. Aangenomen mag worden dat alle vier de huizen identieke trapgevels en ontlastingsbogen hebben gehad.

4a. In 1906 zijn de gevels van nr. 56 en nr. 58 ter hoogte van de eerste verdieping nog identiek.
Foto: J.L.T. Huijsen 1906. Westfries archief, foto 00061.

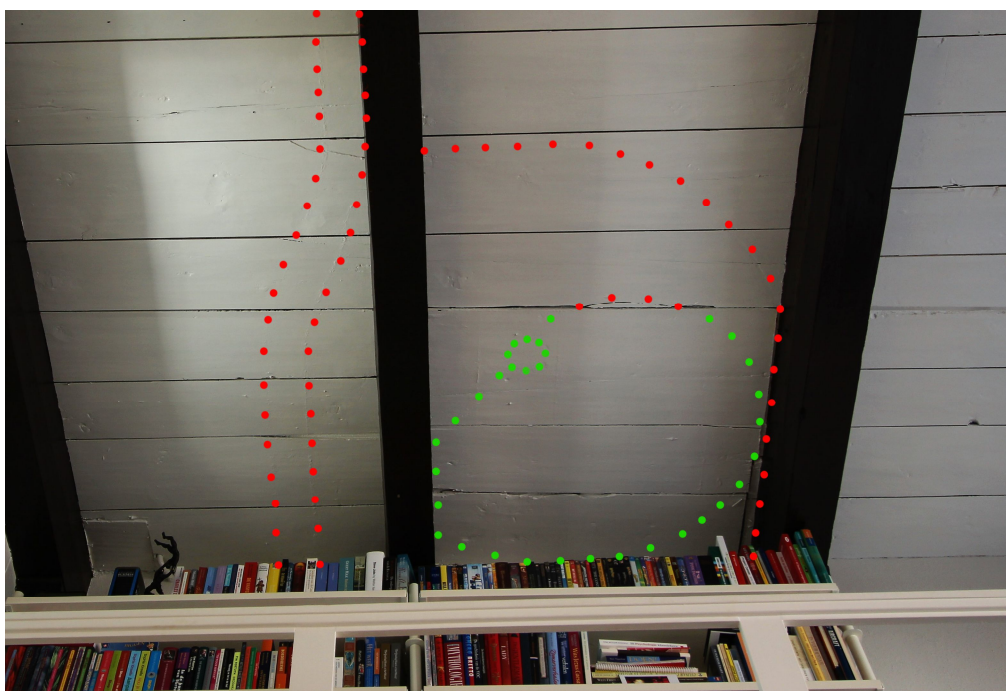
4b. Detail. Het metselwerk vertoont geen bouwnaad tussen beide gevels en de gemetselde lijst onder de raamkozijnen loopt ononderbroken door.

5. Van links naar rechts: huisnummer 58, 56, 54 en 52. Veel sporen wijzen er op dat de vier huizen oorspronkelijk volgens hetzelfde ontwerp gebouwd zijn.

Meerdere bouwsporen in vooral de interieurs van de huisnummers 54 en 56 bevestigen dat ook de interieurs van de huizen in de oorspronkelijke opzet identiek zijn geweest:

- Zo is op de plaats waar op nr. 58 het trapgat zit, in de balklaag van nr. 54 en 56 duidelijk een opvulling te zien met afwijkende vloerdelen, met op nr. 56 een restant van het ronde trapgat (afb.6).
- Langs de rechterzijde van dit dichtgezette trapgat is in beide huizen een rij spijkers in de vloerbalk te zien waaraan de omtimmering van de trap vastgenageld heeft gezeten.
- De binnengevel met zijn kenmerkende slingervorm, die op nr. 58 nog aanwezig is, tekent zich nog volledig af in het schilderwerk van de balklaag en vloerdelen van het buurpand (afb.6 en 3). Ook is op nr. 54 en 56 de aftekening van het rond lopende deel van het trapbeschot tegen de erboven liggende vloerdelen nog te zien.

6. Sporen in de verlaag van nr. 56, in kleur gestippeld om ze op foto beter zichtbaar te maken. Rood: aftekening van de verdwenen binnengevel met de opvallende slingervorm, de rond lopende beschieting van de spiltrap en het uiterste stukje van het rond uitgezaagde trapgat (zie ook afb.29). Groen: de vorm van het dicht gezette trapgat met spil, zoals het op nr.58 nog aanwezig is.

7. Het kleine, rond uitgezaagde trapgat in de vloer van de eerste verdieping van nr.58.

8. De spiltrap vóór restauratie. Foto: Kingma Makelaars.

3 Beschrijving van de spiltrap

Zoals veel voorkomend in de zeventiende eeuw bevindt de spiltrap zich in de hoek van een ruime voorhal, die direct achter de voordeur over de gehele breedte van het huis gelegen is. De spiltrap staat vol in het zicht en er is aan het uiterlijk hiervan dan ook veel zorg besteed. Hieronder worden kort de belangrijkste kenmerken beschreven:

- De omkokering van de trap bestaat uit een beschieting van brede delen geprofileerd wagenschot dat om de ronding van de trap heen gebogen is. Onder de traptreden zijn de delen volgens een verfijnd geschulpt patroon uitgezaagd.
- De ongeveer 12 cm dikke ronde eiken spil staat op een gedraaid vaasvormig voetstuk en loopt in één stuk door tot aan de spilbekroning die in de top uitgesneden is. In de spil zijn met pen-en-gat verbindingen de treden gemonteerd. De aftekening van de positie van de pengaten is nog altijd zichtbaar in de vorm van kraslijnen in de lengterichting van de spil. Opvallend is de sterke kromming in de spil.
- De treden zijn gemaakt van 7 cm dik grenenhout, gepend en getoogd in de spil en opgelegd in het metselwerk. Bij de aansluiting met de spil hebben de treden een ojiefvormige overgang en langs de

onderzijde is een biljoen of afschuining aangebracht. De breedte tussen de spil en het beschot is 69 centimeter.

- De stootborden zijn uitgevoerd in kwartiers gezaagd eikenhout (wagenschot) dat aan de onderzijde koud tegen de trede genageld is en aan de bovenzijde in een groef valt. Aan de achterzijde is een profiel aangebracht.
- De trap heeft twee bordessen die beide zijn uitgevoerd in grenen. Het onderste is 6 cm dik en voorzien van een afschuining onder de wel. Het bovenste is 7 cm dik en ongeprofileerd.
- Langs het onderste gedeelte van de trap is een hoge getrapte plint aangebracht van delftsblauwe, en witte tegels. Deze zijn in de jaren 70 aangebracht met portlandcement en afkomstig uit verschillende partijen. De herkomst hiervan valt niet meer te achterhalen.

Dat de spiltrap op een gemetselde verhoging in de vloer staat is ongebruikelijk. In de onderzijde van de eerste trede ontbreekt echter de groef voor het stootbord. Hieruit kan worden afgeleid dat de trap niet nog een extra trede onder de huidige eerste trede heeft gehad. Het lijkt dan ook waarschijnlijker dat in de hal het oorspronkelijke vloerniveau 13 cm is verlaagd ten tijde van het aanbrengen van de huidige vloer van hergebruikte hardstenen plavuizen. Het hierdoor ontstane niveauverschil tussen vloer en spiltrap wordt met de gemetselde verhoging overbrugd.

4 De omkokering

4.1 Constructie

De omkokering van de spiltrap wordt gevormd door een beschieting van 25 tot 26 cm brede eiken delen. Dit kwartiersgezaagde en geprofileerde wagenschot zit genageld op een eveneens eiken stijl- en regelwerk. De dikte van de delen verloopt van 5 tot 7 mm aan de ene zijde naar 11 tot 13 mm aan de andere zijde. Dit verloop is gebruikelijk bij wagenschot en is een gevolg van het zaagproces.

De profilering van het beschot wekt de schijn dat de delen half zo breed zijn als de genoemde 25 cm (*afb.9*). Niet alleen het verfijnde ojiefvormige profiel, maar ook de verjonging langs één zijde van de delen (het mes dat in de groef van het volgende deel valt) wordt in het midden van de delen herhaald. Vanwege de sterke kromming bij het bordes was het hier voor de maker van de trap wellicht makkelijker geweest te kiezen voor echt smallere delen.

Aan de overstekende ronding van de trap zijn de vlakke delen beschot koud tegen de ronding van het bordes en het daar boven liggend regelwerk geforceerd. Dit is zichtbaar doordat de delen tussen de regels in nauwelijks mee gebogen zijn (*afb.10*).

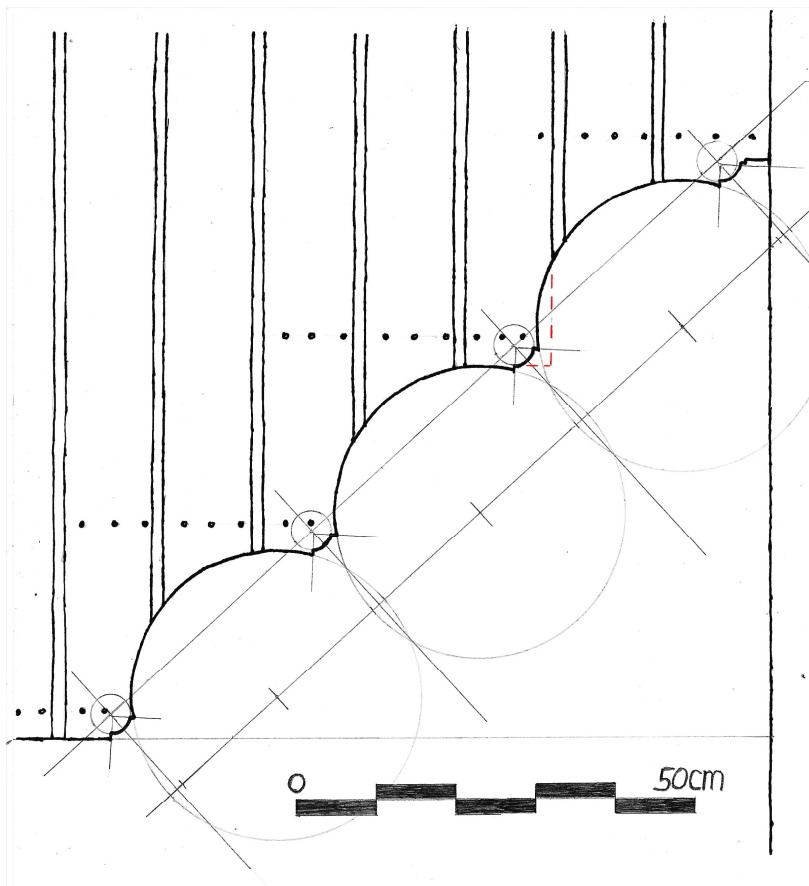

9 en 10. Beschieting van kwartiers gezaagd wagenschot. Het profiel in het midden wekt de schijn van smallere delen.

Waar het beschoot onder de treden uitsteekt, is dit in een geschulpt motief uitgezaagd. Uit opmeting hiervan is gebleken dat dit motief zeer zorgvuldig is uitgezaagd volgens een repeterend geometrisch patroon (afb. 12). Dat het kloppen van het motief erg belangrijk werd gevonden blijkt uit een afwijking bij een van de stootborden. Het schulpmotief is hier tot voorbij het stootbord en de trede uitgezaagd (afb. 13). Het hier ontstane gat in stootbord en trede is dicht gezet met een houten klampje aan de achterkant. Aan de onderzijde van de trede, stootbord en klampje is een vloeiende overgang gemaakt naar de schulprand van het beschoot.

11. In het wagenschoot uitgezaagde schulprand onder de treden.

12. Het wagenschoot blijkt zeer nauwkeurig volgens een geometrisch patroon te zijn uitgezaagd. De rode stippellijn geeft het uitstekende stootbord aan. Tekening: J.G. Helsloot.

13. Het gat in het stootbord is opgevuld en voorzien van een vloeiende overgang.

Een deel van het beschoot is aan de bovenzijde vastgenageld in een sponning in de vloerbalk (*afb. 14*) en aan de onderzijde tegen de kop van de treden, zodat deze treden hieraan opgehangen zijn. Het overige beschoot is aangebracht op een stijl- en regelwerk, waarvan de twee stijlen opgehangen zijn aan de vloerbalken met forse gesmede nagels. Rond uitgezaagde regels (4,5 x 2,7 cm) met afgeschuinde hoeken zitten met schuine lipverbindingen aan de ongeprofileerde stijlen (4,5 tot 5 x 7,5 cm) vast genageld (*afb. 14*). Opmerkelijk is dat hier een verbinding tussen het beschoot en de vloerdelen van het plafond boven de hal ontbreekt. De bovenste regel zit net onder de vloerbalk, waardoor het wagenschoot boven deze regel nog zo'n 27 cm doorschiet tot tegen de vloerdelen aan.

4.2 Bouwhistorie omkokering

Ter plaatse van het vrij hangende bordes ontbreken over een breedte van ongeveer 60 cm het oorspronkelijke beschoot en het oorspronkelijke regelwerk waarop dit gemonteerd zat (*afb. 15*). Waarschijnlijk is dit bij de restauratie in 1973 ingevuld met twee nieuwe rond uitgezaagde regels waarop nieuw wagenschoot is aangebracht. Bij deze ingreep is in het vernieuwde deel ook een klein raampje met secundair gebruikt glas-in-lood opgenomen (*afb. 15 en 50*). Vanuit de hal gezien zijn langs de rechterzijde van deze invulling boven elkaar drie afdrucken van vlindervormige schanieren met elk vier spijkergaten waarneembaar (*afb. 17*). Aan deze schanieren heeft blijkbaar een smal deurtje gehangen. Sporen van stijlen, of een kozijn langs de zijden van de opening ontbreken echter. Links van de opening eindigt het oorspronkelijke beschoot in een (uitgebroken) groef, rechts vormt een slordig doormidden gezaagd wagenschootdeel de begrenzing van de opening.

14. Het wagenshot op stijl- en regelwerk.

15. Vervangen gedeelte van het wagenshot.

16. Linkerzijde van de opening met uitgebroken groef en de oorspronkelijke verbinding van de gebogen regel.

17. Rechterzijde van de opening met de afdruk van een vlinderschanier.

In de stijl links van de opening zitten twee oorspronkelijke lipvormige uitsparingen met daarin een gesmede nagel (*afb. 16 en 49*). Hierin zijn met een lipvormige verbinding de gebogen regels bevestigd. In één van deze uitsparingen is het restant aangetroffen van een afgebroken lip van de oorspronkelijke regel die verwijderd is ten tijde van het uitzagen van de deuropening. In de tevoorschijn gekomen rand van de vloer van het bordes zitten de afgebroken nagels nog, waarmee

het oorspronkelijke beschot vastgenageld was tegen het bordes (*afb. 18*). Uit al deze gegevens valt op te maken dat dit vlak bij de bouw van de trap gesloten moet zijn geweest. De opening met deur is dan een latere wijziging. Onbekend is wanneer deze wijziging heeft plaats gevonden. Vanwege de vorm van de gebruikte schanieren kan het al net na de bouw gebeurd zijn, maar ook nog in de vroege negentiende eeuw.

Onbekend is ook waarop deze deur precies heeft aangesloten. Mogelijk is er boven de hal in een latere bouwphase een zijkamer, of hangkamer, aangebracht die ontsloten werd via deze deur. Zonder destructief onderzoek achter het stucwerk op de muren was dit niet vast te stellen. In Hoorn zijn er echter meer voorbeelden te vinden van dergelijke zij- of hangkamers (Zantkuijl et. al., 2001: 39, 43).

18. Voormalige deuropening in de omkokering. Aan de afgebroken nagels in het bordes is te zien dat hier in de eerste opzet een gesloten betimmering zat.

19. Trapphek met gebiljoeneerde trappaal en leuning (na kleuren van het reeds eerder vernieuwde hout).

4.3 Het trapphek bij de aanzet

Tegen de eerste trede van de trap is een trappaal gemonteerd met daarop een leuning die langs de onderste treden omhoog loopt tot aan de muur. De trappaal en de leuning zijn aan alle hoeken afgeschuind, of gebiljoeneerd, en voorzien van kapelletjes die de overgang vormen van de afschuining naar een rechte doorsnede (*afb. 19*). In een groef in de trappaal en de leuning is wagenschot geplaatst dat vastgenageld zit tegen de onderste twee traptreden. Aangezien deze treden op metselwerk rusten heeft het beschot hier geen constructieve functie. Het oorspronkelijke wagenschot in dit trapphek is aan het einde van de twintigste eeuw vervangen door nieuw materiaal, mogelijk omdat het na het verlagen van het vloerniveau in de hal te kort was geworden.

Duidelijk is te zien dat de trappaal al vele malen opnieuw vastgezet is aan de onderste traptrede. Het overlappen van een flink aantal spijkergaten en afgebroken nagels in de trappaal en de trede wekt de indruk dat beide al lang bij elkaar horen. Door dit gegeven en ook vanwege de vorm en zichtbare ouderdom kan worden aangenomen dat de trappaal en de leuning bij de oorspronkelijke trap horen. Dit ondanks het nieuwe trapbeschot dat hierin is opgenomen.

20 . Waar de trede voorbij de spil zou schieten is een ojief-vormige overgang uitgesneden.

21. Onder de wel van elke treden is een afschuining, of biljoen aangebracht. Mede door houtwormaantasting zijn de treden sterk uitgesleten.

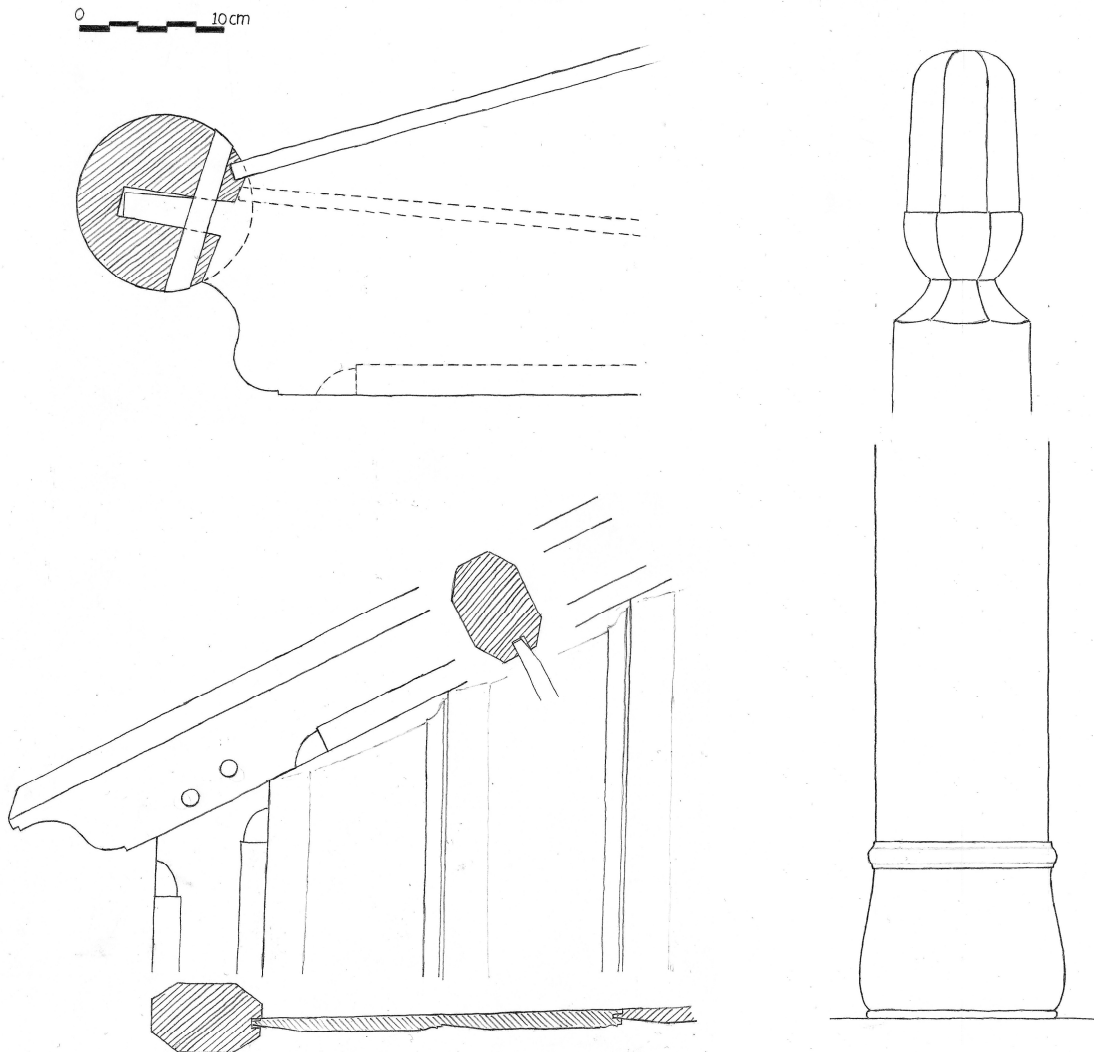

5 Treden

De treden zijn uitgevoerd in een houtsoort die sterk lijkt op het huidige oregon pine. De dikte is gemiddeld 7 cm, met een afwijking van slechts enkele millimeters. De houtkeuze is opmerkelijk bij deze spiltrap omdat alle overige traponderdelen uitgevoerd zijn in het hardere eikenhout. Juist de treden zijn in het gebruik de meest slijtage gevoelige onderdelen van de trap. Mogelijk heeft dit te maken met de restricties die op het gebruik van eikenhout golden in de zeventiende eeuw, in verband met de grootschalige bouw van schepen. Dit had tot gevolg dat de trappen (en balklagen, vloeren en kappen) die in de zestiende eeuw nog volledig van eikenhout gemaakt werden een eeuw later hoofdzakelijk uitgevoerd werden in grenen. Een mix van beide houtsoorten in deze periode is niet ongebruikelijk.

De treden hebben een gangbare verdrijving van ruim $4 \frac{1}{2}$ trede per kwart en een breedte tussen de spil en het beschot van 69 cm. De hoogte van de treden - ofwel de optrede - is minder gebruikelijk; op het onderste en het bovenste gedeelte van de spiltrap is de optrede 24 cm. Alhoewel dit flink boven het gemiddelde ligt, is deze spiltrap hierin niet uniek. Alleen bij het kleine middengedeelte tussen beide bordessen is de optrede met ongeveer 20 cm vrij gangbaar.

De houtmaten van de hoogste stootborden zijn hetzelfde als die van het wagenschot van de omkoring van de spiltrap. Aangenomen mag worden dat al dit hout uit dezelfde partij komt.

22. Detailtekeningen: spil met trede, detail trappaal met biljoenen en spil met basement en bekroning.
Tekening: J.G. Helsloot

Zoals gebruikelijk bij spiltrappen uit de zestiende en zeventiende eeuw loopt de voorzijde van de trede (de wel) niet parallel aan het stootbord; dit om meer trede oppervlak te creëren bij de spil. Waar de voorzijde van de trede hierdoor voorbij de spil zou schieten is een ojiefvormige overgang gemaakt naar de spil (afb. 22). In de hierdoor ontstane goot is - gezien de moderne bevestiging - eind vorige eeuw een touw gehangen dat dienst deed als trapleuning.

Vanaf de muur is de onderzijde van de wel afgeschuind, of gebiljoeneerd tot zo'n 6 cm voor het ojief, waar deze met een kapel overgaat in een rechthoekige doorsnede van de trede. De treden zijn aan de spil verbonden met een pen-en-gatverbinding. Elke verbinding wordt geborgd met een taps toelopende eikenhouten toognagel met een dikte die oploopt van circa 14 tot 17 mm. Deze verbindingen zijn zeer zorgvuldig uitgevoerd en hebben goede proporties, waardoor de bevestiging van alle treden in de spil nog in uitstekende staat verkeert. Dit ondanks de krachten die hierop zijn uitgeoefend door het scheefzakken van de muur waarin de treden ingemetseld zitten.

23 en 24. De pen-en-gatverbinding van de trede in de spil.

Aan de muurzijde zijn de treden tot 7 cm diep in het metselwerk opgenomen. Aan de vrij hangende zijde van de treden hangen deze aan de nagels waarmee het beschot tegen de treden is bevestigd. Deze constructie is overal in Nederland te zien bij houten binnenwanden rondom spiltrappen, stammend uit de tweede helft van de zestiende eeuw en de eerste helft van de zeventiende eeuw. De verbinding van elke trede wordt gevormd door een rij van 7 tot 9 vrij kleine gesmede nagels van ongeveer 4 cm lang. Deze zijn, uitgelijnd met een kraslijn, door het beschot heen in de kopse kant van de trede geslagen. Bij gebruik van de trap komt er veel kracht op deze gespijkerde verbindingen, waardoor de levensduur hiervan over het algemeen beperkt is. Bij veel spiltrappen met deze constructie is het oorspronkelijke wagenschot los gekomen waarna het in veel gevallen vervangen is.

Ondanks de geringe afmeting van de nagels bij deze spiltrap en het vaste gegeven dat nagels in kops hout slechts een geringe trekkracht kunnen verdragen, hebben de verbindingen de tijd toch verrassend goed doorstaan. Bij slechts één trede zijn de nagels doorgebroken, waardoor de trede los hing. De overige verbindingen verkeren na bijna 400 jaar nog in uitstekende staat.

Alhoewel het meeste hout van de trap nog in goede staat verkeert, vertonen de treden wel een structureel probleem. De treden die uit grenen delen zijn gezaagd met een breedte tot 40 cm

hebben vrijwel allemaal een strook spinthout langs de voorzijde van 2 tot 4 cm breed. Dit minder sterke en iets lichter dan het kernhout gekleurde hout, dat zich bij elke boomsoort aan de buitenzijde net onder de schors bevindt, is bij deze partij hout erg gevoelig voor houtworm gebleken. Door houtworm aantasting is bij elke trede juist de voorzijde, die door het belopen het meest aan slijtage onderhevig is, ernstig verzwakt. Dit heeft tot gevolg gehad dat de voorzijde van de meeste treden ongeveer drie tot vijf cm vanaf de voorzijde van het loopvlak sterk schuin weggesleten en afgebrokkeld waren, soms zelfs tot in het biljoen aan de onderzijde van de wel (*afb.25*).

25. De voorste centimeters van de treden zijn het sterkst afgesleten.

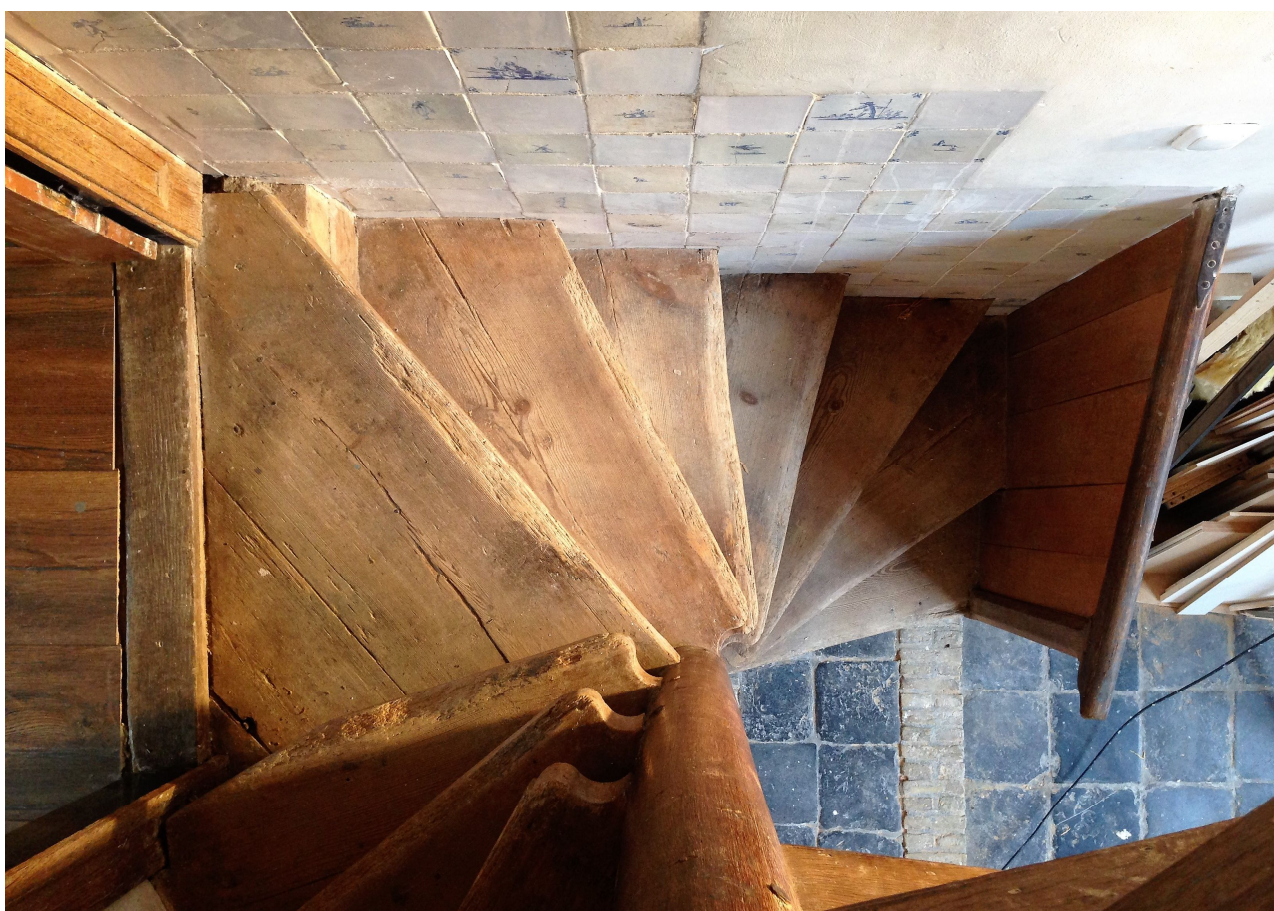
6 Bordessen

In de trap zijn twee bordessen opgenomen. Het onderste bordes geeft toegang tot de opkamer in het achterhuis (*afb.28*). Het is in minimale afmetingen uitgevoerd vanwege de doorgang naar de keuken die zich hier schuin onder bevindt. In de wel, die iets dunner is dan de treden, ontbreekt het olijf, maar het biljoen in de onderzijde is hier wel aangebracht.

Tegen het oorspronkelijke eikenhouten kozijn van de doorgang naar de insteekverdieping is met moderne spijkers een geprofileerde omlijsting met vlakverdeling en kroonlijst aangebracht (*afb. 26 en 27*). Overlappende oudere spijkergaten in de lijst en het kozijn bevestigen echter dat het hier om een oorspronkelijke interieurafwerking gaat. In de lijst zelf zijn de oude nagels afgedekt met eiken propfen, wat een aanwijzing is voor een oorspronkelijk blanke afwerking van het hout. Bij het verwijderen van verflagen in de twintigste eeuw - waarna de lijst opnieuw is bevestigd - is helaas veel scherpste aan de profileringen verloren gegaan.

26 en 27. Details van de oorspronkelijke rijk uitgevoerde deuroplijsting van de opkamer.

28. Het onderste bordes dat toegang geeft tot de insteekverdieping.

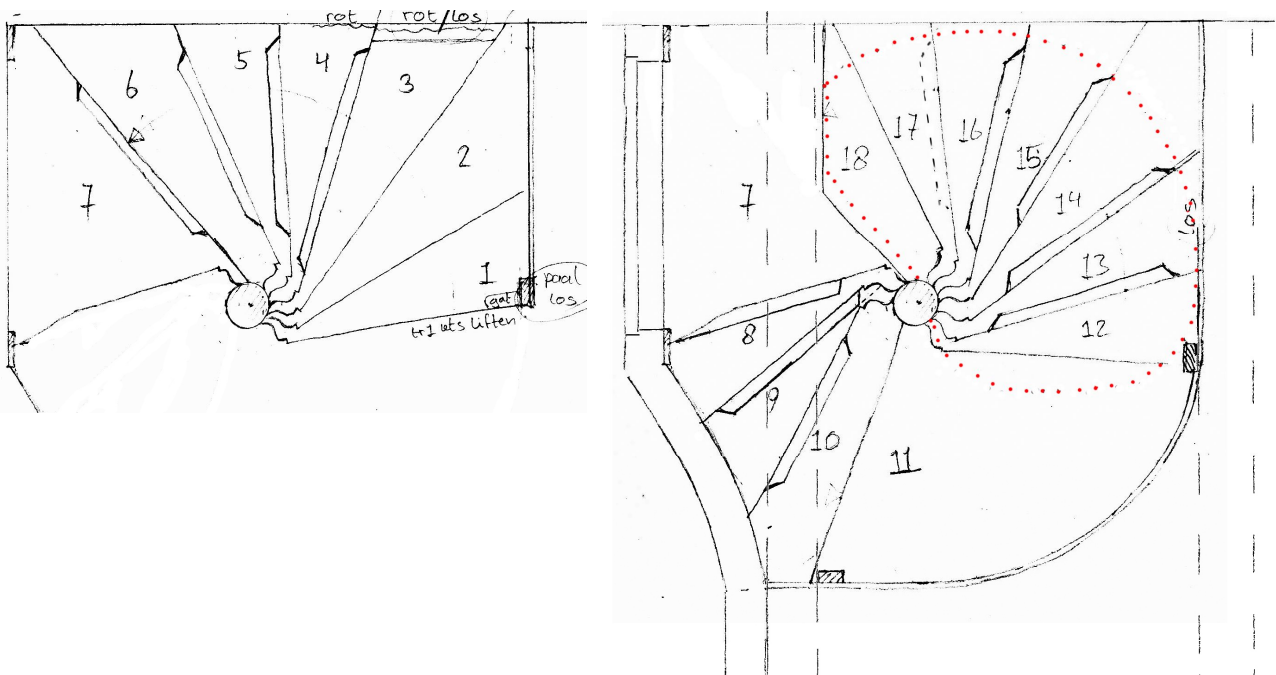
Het tweede bordes is volledig ongeprofileerd. Het is samengesteld uit twee brede grenen delen van 7 cm dik die met grote gesmede nagels aan elkaar verbonden zijn.

Het vinden van een sluitende verklaring voor de aanwezigheid van dit bordes dat het uiterlijk van de spiltrap flink beïnvloedt, blijkt een lastige puzzel te zijn. Technisch gezien hadden de traptreden van trede nr. 8 tot en met trede nr. 18 gelijkmatig kunnen stijgen zonder tussenbordes (*afb.29*). Met een geringere helling was de trap dan makkelijker beloopbaar geweest, al had het trapgat in de verdiepingsvloer dan verder uitgezaagd moeten worden voor voldoende hoofdruimte. Mogelijk speelde een indeling op de eerste verdieping die geen ruimte overliet voor een groter trapgat hierin een rol, waardoor er een tussenbordes noodzakelijk was. In de buurhuizen nr. 56 en 54 zijn sporen van dezelfde kleine, rond uitgezaagde trapgaten gevonden.

Met betrekking tot de plaatsing van het bordes valt het volgende op:

- De positie van het bordes is zo gekozen dat beide stijlen waaraan de hoekpunten van dit bordes ophangen, precies op de zijkant van een vloerbalk uitkomen (*afb.29*). Met gesmede nagels zijn deze stijlen tegen de vloerbalken bevestigd, waardoor het bordes een goede ophanging aan de balklaag heeft.
- De hoogte van het bordes is zo gekozen dat er net voldoende hoogte (1,90 m) onder de verdiepingvloer is. De treden boven het bordes zijn 24 cm hoog, evenals het onderste gedeelte van de spiltrap. Bij deze spiltrap lijkt dit de standaard te zijn geweest ¹.
- Het resterende middendeel van de trap tussen de twee bordessen, met een hoogte van 80 cm is als laatste verdeeld in vier afwijkende optreden van 20 cm.

Doorgaans is een dergelijke afwijking van een deel van de optreden het gevolg van de verdeling van de overbrugging tussen twee vastliggende vloerniveaus. In deze situatie lijkt - doordat de aansluiting op de hangkamer niet van origine aanwezig was - juist het kleine trapgat in de verdiepingsvloer een doorslaggevende rol te hebben gespeeld.

29. Uitslag van de spiltrap met rood gestippeld het kleine rond uitgezaagde trapgat in de verdiepingsvloer. Beide hoekpunten van het bordes vallen samen met de zijde van een vloerbalk (de zwarte stippellijnen), waaraan deze met eikenhouten stijlen opgehangen zijn.

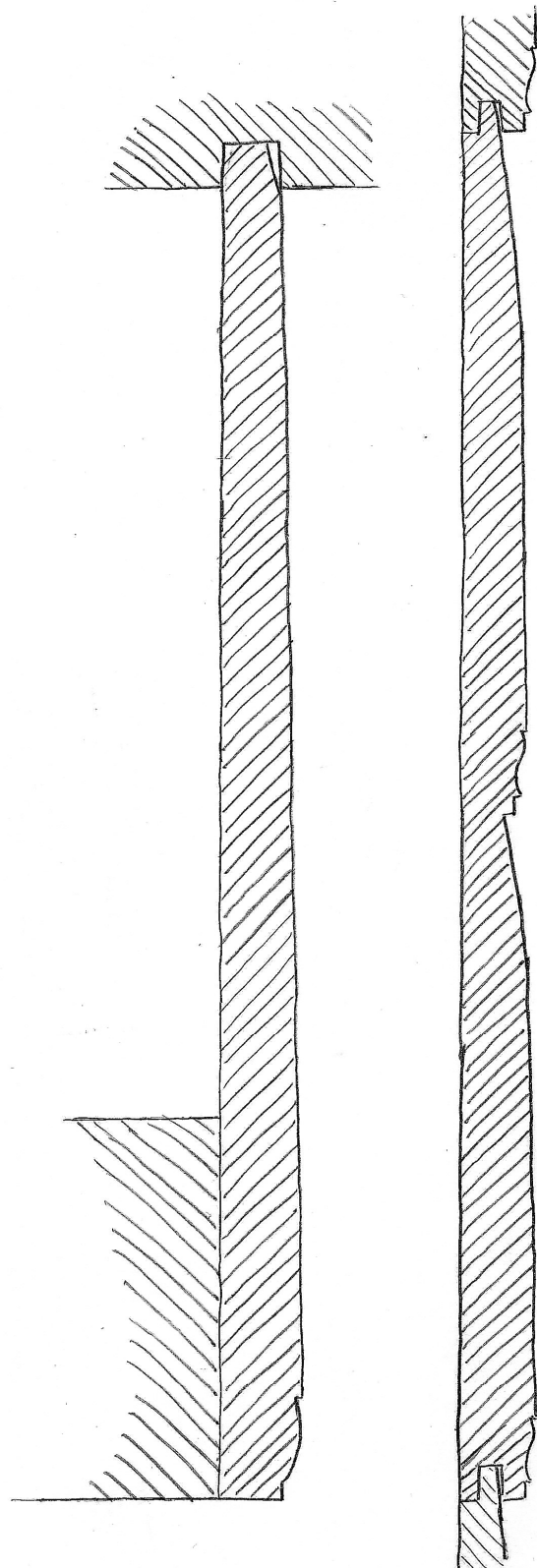
Tekening: J.G.Helsloot.

¹ Onderaan de trap is theoretisch nog ruimte voor één extra trede; de trap zou dan recht kunnen uitkomen in de hal in plaats van schuin. De optreden van de onderste trap zouden met één trede meer aanzienlijk lager worden met een luire trap tot gevolg. Doordat van deze mogelijkheid geen gebruik is gemaakt, lijkt het er op dat bij deze spiltrap de hoge optrede van 24 cm de standaardmaat is geweest en niet een gevolg van ruimtegebrek voor een luire trap.

7 Stootborden

De eiken stootborden zijn gemaakt van hetzelfde taps toelopende wagenschot als de beschieting rondom de trap. Aan de achterzijde is een bol profiel aangebracht (afb.30). De onderzijde van elk stootbord is koud tegen de achterzijde van elke trede genageld. Langs de bovenzijde en bij de spil vallen de stootborden in een groef, waardoor er ruimte is voor krimpen en uitzetten van het hout. Deze constructie komt voor bij de meeste spiltrappen uit de zestiende en zeventiende eeuw, waarbij de treden in de spil gepend zijn.

De onderste trede ligt op metselwerk dat betegeld is met dezelfde tegels als op het muurwerk boven de traptreden. Vanwege het ontbreken van de groef in de onderzijde van de onderste trede is duidelijk dat deze nooit een houten stootbord heeft gehad. Van origine heeft deze trede dus altijd op metselwerk gelegen. In 1973 is dit metselwerk waarschijnlijk vernieuwd en voorzien van een tegelplint.

30. Doorsnede van een stootbord (links) en het wagenschot van de beschieting (rechts). Voor beide lijkt dezelfde partij hout te zijn gebruikt.

De profilering van de beschieting wekt de schijn van smallere delen.

Tekening: J.G. Helsloot.

31. Spil met gedraaid basement. In de spil is voor de positie van elke trede een kraslijn aangebracht.

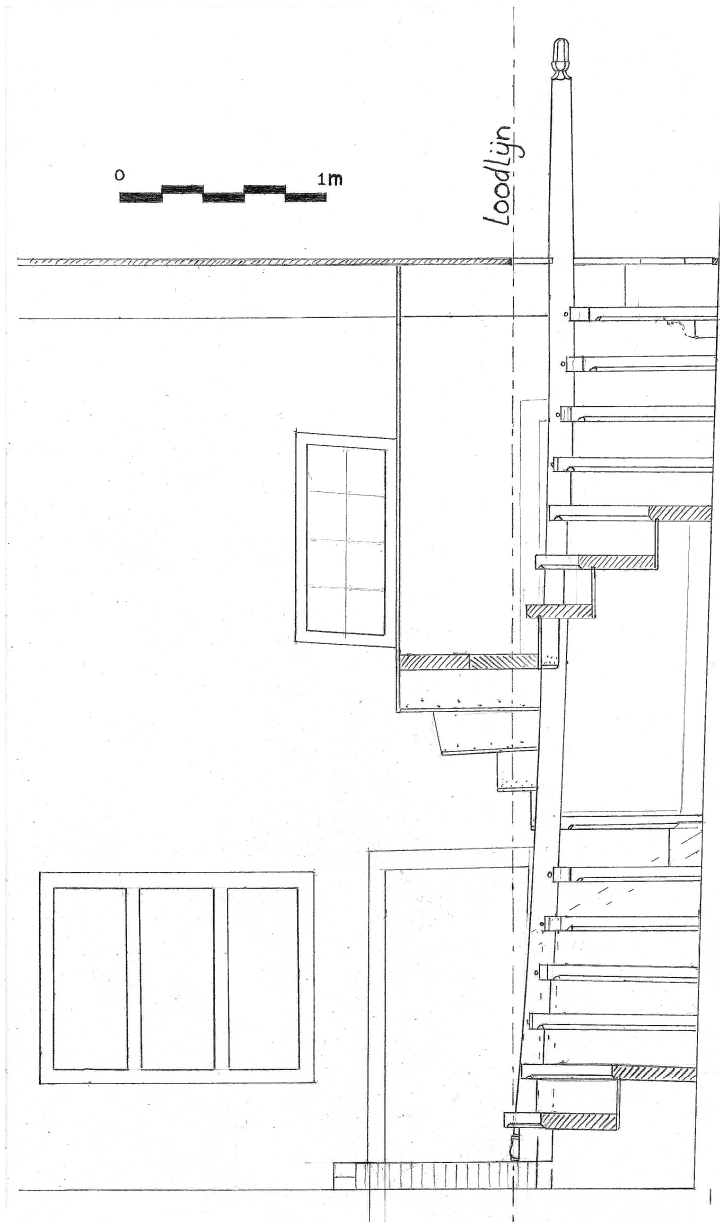
32. De achtkantige spilbeëindiging

8 Trapspil

De ronde spil is gemaakt uit één stuk eiken van 12,1 cm dik en 530 cm lang. Vanaf de verdiepingsvloer verjongt de spil zich tot 9,5 cm bovenaan. In de top van de spil is een achtkantige eikelvormige bekroning uitgesneden (*afb.32*).

De voet van de spil is geplaatst op een gedraaid vaasvormig basement van eikenhout dat aan de achterzijde afgevlakt is (*afb.31*). De enige verbinding met de spil is een gesmede nagel die aan de zichtzijde schuin door het basement in de spil is geslagen. Alhoewel er bij mij geen andere voorbeelden van dergelijk draaiwerk onderaan een trapspil bekend zijn, doen de vorm, verfresten en zichtbare ouderdom toch vermoeden dat het hier om een oorspronkelijk detail gaat.

In de spil zijn nesten uitgezaagd en 9 cm diepe pengaten uitgeboord voor de bevestiging van de treden (*afb.23 en 24*). De door de maker aangebrachte aftekening van de positie van de nesten is op veel plaatsen nog zichtbaar in de vorm van kraslijnen die over de gehele lengte van de spil de achterzijde van elke trede aangeven (*afb.31*).

33. De sterke kromming in de spil was al aanwezig toen de trap gemaakt werd. Tekening J.G. Helsloot.

34. De onderzijde van de spil staat scheef, terwijl de verbindingen netjes langs de loodlijn zijn uitgehakt.

Het meest opmerkelijke aan deze spil is de sterke kromming (*afb.33*). Uit twee gegevens blijkt dat deze kromming bij het maken van treden en pengaten in de spil al aanwezig was en dat de maker hierop de uitslag, de lengte van de treden en de verbindingen van de treden in de spil heeft aangepast.

Ten eerste zijn in de uitslag van de spiltrap de treden van het onderste en het bovenste gedeelte van de trap exact boven elkaar geprojecteerd. Dit houdt de uitslag van de trap eenvoudig, doordat bijvoorbeeld de treden nr.1 en de erboven liggende trede nr.13 exact hetzelfde zijn (*afb.29*). De in de muur gemetselde treden zijn echter bij deze trap niet hetzelfde. Door de kromming in de spil loopt deze naar boven naar de muur toe. Hierdoor worden de treden naar boven toe dus steeds korter. Het grootste gemeten verschil is 5 cm, wat exact overeenkomt met de kromming van de spil. De scheefstand van de rechter bouwmuur staat los van deze afwijking.

Ten tweede wijkt door de forse scheefstand van de spil ter plaatse van trede 3 en 4 de hoek tussen de spil en de trede sterk af van de gewenste 90 graden. Duidelijk is te zien dat de maker deze verbindingen al heeft uitgehakt in deze afwijkende hoek en dat het geen resultaat is van een verzakking (*afb.34*).

9 Afwerking

Al het hout van de spiltrap is afgewerkt met blanke bijenwas. Een groot deel van het houtoppervlak vertoont echter achtergebleven donkerblauwe en groene verfsporen in de nerf en witte plamuurresten in de spijkergaten (*afb. 35 en 36*). Bij de restauratie in 1973, of mogelijk al eerder, is de gehele spiltrap ontdaan van alle verflagen. Vooral van de eerste verflaag zijn nu nog sporen zichtbaar. Bij het verwijderen van de verflagen is helaas veel scherpte van de profielen aan stootborden en wagenschot verloren gegaan.

Op de binnenzijde van het beschot en op het bovenste gedeelte van de spiltrap zijn veel minder verfsporen achter gebleven. Met name op de spil zijn hier resten van een okerachtige verflaag te zien (*afb. 32*).

Uit de twee verschillende kleuren als onderste laag op het onderste en bovenste gedeelte van de spiltrap valt op te maken dat bij de eerste schilderbeurt waarschijnlijk slechts de helft van de spiltrap geschilderd werd, waarna in een latere fase pas de gehele spiltrap in een andere kleur is geverfd. Dit zou er op kunnen wijzen dat in de oorspronkelijke opzet de gehele trap onbeschilderd was, waarna in eerste instantie alleen op het vanuit de hal zichtbare gedeelte de donkerblauwe verflaag is aangebracht. Ook de met houten proppen afgewerkte spijkergaten (in plaats van plamuur) in de bewerkte deurlijst bij het eerste bordes maken een oorspronkelijk blanke afwerking van het hout aannemelijk.

Of een afwerking met bijenwas in het oorspronkelijke ontwerp voorzien was, is moeilijk vast te stellen, maar dit is wel plausibel aangezien dit een veel gebruikte afwerkmethode voor blank hout was in de zeventiende eeuw (Pijzel-Dommisse 1984: 99, 100).

Langs de onderrand van het bordes is op een strook van 7 cm hoog de oude verflaag minder grondig verwijderd (*afb. 8 en 36*). Dit kan geen afdruk zijn van lijstwerk, omdat spijkergaten van een eventuele houten lijst ontbreken. Mogelijk is er een relatie met de vloer van de hangkamer die hier tegenaan gelegen kan hebben. Nader onderzoek naar bouwsporen van de hangkamer zou hier meer duidelijkheid over kunnen geven.

35. Langs de randen zijn nog de resten van de verwijderde verflagen te vinden. De fraaie tekening van de spiegels in het oude eikenhout is hier goed zichtbaar.

36. Langs de onderzijde van het bordes loopt een band waar de verf minder grondig verwijderd is.

10 Conclusie

De spiltrap van het huis Italiaanse Zeedijk 58 (voorheen 42) is een zeer gaaf bewaard voorbeeld van een spiltrap die geheel ontworpen en gemaakt is binnen de traditie van het trappen maken in de periode van ruwweg 1550 tot 1650.

Uit een flink aantal bouwsporen in de drie huizen aan de rechterzijde van huisnummer 58 valt op te maken dat deze oorspronkelijk alle volgens hetzelfde ontwerp gebouwd zijn en dat deze ook alle een identieke spiltrap hebben gehad. De bewerkte deuromlijsting bij het onderste bordes kan een aanwijzing zijn voor een verder ook rijk afgewerkt interieur.

Het gebruik van grenenhout voor de treden valt op omdat hier in Noord-Holland tijdens de bouwperiode van het huis nog vaak eikenhout gebruikt werd. Deze afwijking is echter tekenend voor het einde van de periode waarin deze spiltrappen gemaakt werden, vanwege de schaarste van het eikenhout die ontstaan was door de grootschalige bouw van schepen.

Tijdens de grondige restauratie van het huis in 1973 is er voor gekozen de spiltrap technisch terughoudend te herstellen. Hierbij is er weinig oorspronkelijk materiaal verloren gegaan. Slechts een deel van het beschoot bij het tweede bordes en het beschoot van het onderste traphek zijn vernieuwd. Hierbij is de volgens een geometrisch patroon uitgezaagde schulprand zorgvuldig gespaard. Gezien de extreme slijtage van de traptreden is het bijzonder dat deze bij de verder ingrijpende restauratie ongemoeid zijn gelaten.

Er zijn aanwijzingen dat de trap oorspronkelijk een blanke afwerking heeft gehad. Het verwijderen van de verflagen - waarschijnlijk tijdens de restauratie in 1973 - lijkt daarmee een reconstructie van het oorspronkelijke uiterlijk van de trap te zijn.

Op de plaats van het vervangen beschoot bij het tussenbordes heeft een smal deurtje gezeten dat mogelijk toegang gaf tot een hangkamer die boven de hal gepositioneerd was. Aangenomen mag worden dat deze hangkamer pas in een latere bouwfase is aangebracht, omdat het beschoot ter plaatse van de toegangsdeur in de eerste opzet volledig gesloten blijkt te zijn geweest. Alhoewel de positie van het tussenbordes een relatie met een hangkamer doet vermoeden, moet de oorzaak van de aanwezigheid van dit bordes waarschijnlijk toch gezocht worden in de positie van het kleine rond uitgezaagde trapgat. Mogelijk werd de maat van het trapgat beperkt door een indeling met binnenwanden op de verdieping. Dit lijkt ook te gelden voor de drie buurhuizen.

Een andere opvallende afwijking is de vorm van de spil. Deze is zo sterk gekromd, dat de maker van de spiltrap de uitslag van de trap en de verbindingen op de kromming heeft moeten aanpassen. De treden tussen de spil en de muur zijn onderaan de trap tot vijf cm langer dan bovenaan de trap, wat overeen komt met de kromming van de spil. Aan de voet van de spil, waar de scheefstand het grootst is, zijn de verbindingen met de treden niet haaks in de spil uitgezaagd, maar juist schuin, zodat de treden recht kunnen liggen.

Dit alles geeft een leuke inkijk in het maakproces van een zeventiende-eeuwse spiltrap en de problemen waartegen de maker ervan aan liep. Hierbij was niet alleen het ontwerp, maar ook de voorradigheid en kwaliteit van het bouw materiaal van invloed op het uiteindelijke uiterlijk van de spiltrap.

11 De restauratie

Voorafgaand aan het herstel van de spiltrap is een opname gemaakt van de schade en de aanwezige problemen. Hierna is een restauratieplan opgesteld waarin per onderdeel een handwijze is bepaald. Hieronder volgt het restauratievoorstel zoals beschreven in de offerte.

11.1 Restauratieplan in de offerte

Beschrijving van de schade aan de trap en het herstel hiervan.

- De meeste grenenhouten treden zijn zo gemaakt dat de voorkant van het loopvlak voor 3 tot 4 cm uit spinthout bestaat. Dit spinthout is ernstig verzwakt door houtworm aantasting. Door slijtage op het loopvlak is dit aangetaste spinthout plaatselijk flink afgebrokkeld, wat de trap slecht beloopbaar maakt.

Bij 11 of 12 treden wordt de voorkant recht uitgestoken of gefreesd, waarna er stukken van ongeveer 4 x 4 x 55 cm ingeboet worden. Dit gebeurt alleen in het loopvlak waar het hout daadwerkelijk verdwenen is door de combinatie worm en slijtage door lopen. Om de ingreep zo klein mogelijk te houden, stopt het nieuwe hout ruim vóór het olijf aan de treden bij de spil (afb.38). De nieuwe delen worden teruggeschaafd tot het 'natuurlijke' slijtpatroon van het onaantaste deel van de treden en daarna op kleur gebracht (afb.37).

Op enkele plaatsen worden andere beschadigingen aan treden en stootborden hersteld.

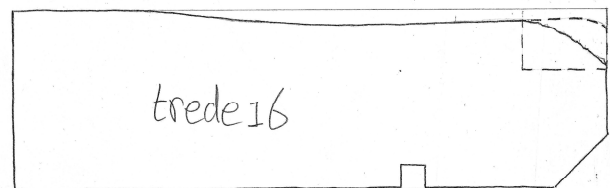
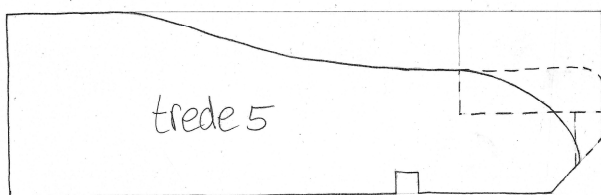
- Trede 3 en 4 zitten door houtrot niet meer vast in de muur. Als alleen ondersteunen aan de onderkant niet volstaat, dan moeten de treden gedemonteerd worden en verlengd met nieuw hout. Dit kan tijdens het werk beoordeeld worden.

- Het traphek aan de onderste treden staat los. Van de trappaal mist onderaan een stuk en de leuning is te kort. Na demontage kunnen de onderdelen aangeheeld worden en daarna weer teruggeplaatst en vastgezet met gesmede spijkers.

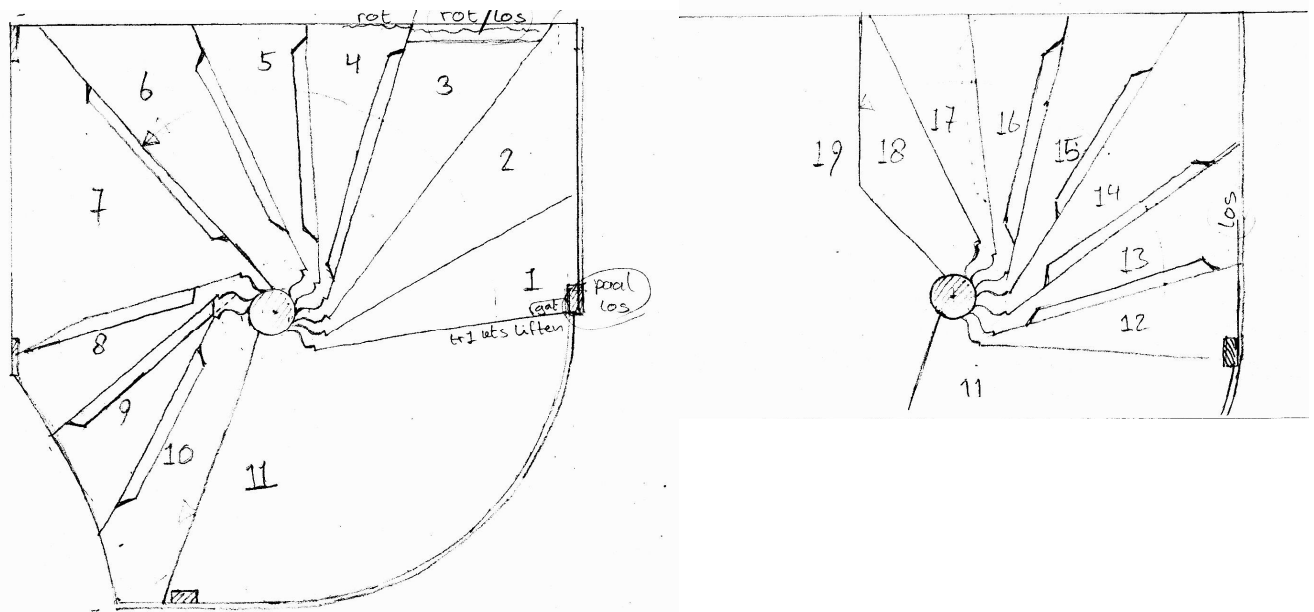
- Het eerder vernieuwde trapbeschoot, waaraan het bordes hangt, zit los en vertoont enkele flinke kieren. Het kan vast gezet worden en onderaan kunnen de spaanplaatschroeven vervangen worden door gesmede spijkers voor een meer oorspronkelijk beeld. De kieren worden opgevuld met eikenhout.

- Al het eerder vernieuwde hout wijkt qua kleur sterk af van het oorspronkelijke materiaal. Na verwijderen van de waslaag moeten tests uitwijzen met welk middel deze kleur te verbeteren is.

- De wasafwerking van de trap is sterk vervuild. Deze zal voor een deel verwijderd moeten worden met staalwol en een licht sopje. Hierna kan een nieuwe waslaag aangebracht worden. Aangezien dit werk is wat jullie zelf kunnen uitvoeren, zal ik enkele proefstukken maken, waarna jullie het werk zelf af kunnen maken.

37. *Opmeting van twee uitgesleten treden met herstelplan van de door houtworm aangetaste delen. Trede 5 was de meest uitgesleten trede die hersteld is, trede 16 de minst uitgesleten herstelde trede. Het verschil in slijtage tussen de onderste en de bovenste trap is duidelijk te zien.*

38. Uitslag van de spiltrap met daarin het herstelplan van de treden aangegeven.

12 Uitvoering van de restauratie

12.1 Treden

De schade aan het spinthout aan de voorzijde van de meeste treden was dermate groot dat de trap niet meer veilig beloopbaar was. Dit werd veroorzaakt door de combinatie van de zeer hoge optreden met de sterk naar beneden wegduikende voorzijde van de treden ter plaatse van de houtwormaan­tasting. Zonder aanpak van dit probleem zou altijd het risico blijven bestaan dat een volgende eigenaar deze treden zou vervangen, of afzagen en afdekken met dektreden. Voor het behoud van de traptreden, ook in de toekomst, was een ingreep daarom noodzakelijk.

Om de oude treden zo veel mogelijk te kunnen behouden is ervoor gekozen om alleen bij de sterkst door houtworm aangetaste treden, uitsluitend ter plaatse van het belopen gedeelte het aangetaste hout weg te zagen en frezen, zodat hier nieuwe stukken ingeboet konden worden. Voor deze herstellingen is oregon pine gebruikt waarvan zowel de breedte als de richting van de jaarringen overeenkomen met het bestaande hout. De ingeboete stukken zijn smal en sluiten aan op het 'natuurlijke' slijtpatroon van de treden (afb.37). Het nieuwe hout is daartoe machinaal uitgesleten tot het niveau van de oude trede. De winst bij deze operatie is dat nu de voorzijde van het loopvlak weer van gezond hout is en niet meer naar beneden wegduikt, terwijl het karakter van de oude uitgesleten treden behouden is gebleven.

Van de zestien treden en twee bordessen die de trap telt zijn de twaalf meest aangetaste delen op deze wijze behandeld. Door het oppervlak van de oude treden niet te schuren, maar slechts met water te reinigen, is hier het oude patina behouden gebleven. Het oude hout bleek op het belopen gedeelte anders te verkleuren door de nieuwe waslaag dan op het niet belopen gedeelte. Ook waren er oude resten kleurbeits aanwezig. Om aan te sluiten op de diverse kleuren van dit oude patina zijn de pigmenten Van Dijks bruin en Gebrande Ombre op waterbasis gebruikt. Hier overheen is een nieuwe waslaag aangebracht, waarin met zwarte en rode was de verkleuringen van het aansluitende oude hout zijn doorgezet.

39. Na aantasting door houtworm is vooral het voorste gedeelte van de treden weggesleten.

40. De aangetaste delen worden alleen ter plaatse van het loopvlak weg gezaagd.

41. Recht uittrezen van de zaagsneden langs een geleider zorgt voor dunne lijmnaden met het nieuwe hout.

42. In de ingeboete stukken wordt het slijtpatroon van de oude trede doorgezet, maar nu zonder de sterke afschuining aan de voorkant.

43. Door alleen ter plaatse van het loopvlak van de treden in te boeten is maximaal oorspronkelijk materiaal behouden gebleven.

44. Na het beitsen is met zwarte en rode was het bonte kleurenpalet van de treden doorgezet.

De treden nummer drie en vier waren sterk aangetast door houtrot als gevolg van vocht in het metselwerk (afb. 45). Trede drie kon na afzagen van de rotte houtresten uit de spil geschoven worden in het hierdoor ontstane gat in de muur. Met een halfhoutverbinding is de trede verlengd en terug geplaatst. Bij trede vier was uitnemen niet mogelijk. Deze is ter plaatse schuin weg gezaagd en verlengd door middel van een liplas (afb. 46). Beide verbindingen zijn zo aangebracht dat het zichtbare oppervlak van de treden onaangeroerd is gebleven. De treden zijn in de bestaande gaten in het metselwerk vast geklemd met vastgelijmde wiggen in plaats van deze opnieuw te ondermetselen. Dit zorgt er voor dat het hout in het muurwerk kan blijven ventileren. Ook diverse andere ingemetselde treden die door krimp los waren gekomen, zijn met vastgelijmde wiggen en stukjes finer opnieuw vast gezet. Hierdoor was breekwerk aan de muren, of nieuw metselwerk niet nodig.

45. De door houtrot aangetaste kop van trede 3.

46. Liplas verbinding aan trede 4.

12.2 Omkokering

Het oorspronkelijke gedeelte van het om de trap aangebrachte wagenschot verkeerde nog in goede conditie. Ook de genagelde verbinding met de treden en het bordes was nog intact. Bij slechts één trede waren de nagels doorgebroken waardoor de trede los hing. Deze trede is met oude, iets grotere gesmede nagels in de bestaande spijkergaten opnieuw vast gezet.

Het beschot dat in de twintigste eeuw vernieuwd is vertoonde meerdere gebreken. Alhoewel hiervoor wel kwartiers gezaagd eiken gebruikt is, komen de breedtes van de delen niet overeen met het oorspronkelijke materiaal. De bevestiging van het beschot op het regelwerk en op de treden was erg slecht, waardoor het hieraan hangende bordes iets doorveerde. Elk deel was vast gezet met slechts enkele kleine ronde draadnageltjes. Dit was later nog eens versterkt met kleine koperen schroefjes en op enkele plaatsen een moderne kruiskopschroef.

Daarnaast was het iets afwijkende profiel van de delen op veel plaatsen los gescheurd, of afgebroken, evenals bij het vernieuwde beschot van de trapaanzet (*afb.53*).

Het meest in het oog springende gebrek was echter de kleur, die erg afweek van het oude materiaal. Over de gehele trap was een waslaag aangebracht die door uitdroging een vuilgrijze verkleuring gaf aan het hout.

Omdat ondanks deze problemen het nieuwe beschot wel van het juiste kwartiers gezaagde eikenhout gemaakt was, met een mooi patroon van spiegels, is besloten dit materiaal toch te handhaven. Het afwijkende beschot is gedemonteerd, waarna de profielen hersteld konden worden (*afb.51*).

47. Met ammonia wordt in één handeling de waslaag verwijderd en het eiken donkerder gekleurd. Folie voorkomt te snelle verdamping van de ammonia.

48. Kleurverschil vóór en na de behandeling met ammonia en nieuwe was. Ook de spiegels kleuren donker.

Het opnieuw kleuren van het hout is uitgevoerd met ammonia en Van Dijks bruin. Na demonteren is (in de buitenlucht) de ammonia ruim aangebracht op het met was afgewerkte hout, waarna het is afgedekt met folie. Dit laatste om te voorkomen dat de ammonia te snel vervliegt. Na 30 tot 60 minuten is de waslaag opgelost en de ammonia goed in het hout getrokken. De reactie van ammonia met het looizuur dat in het eikenhout aanwezig is, heeft een donkere verkleuring tot gevolg. Een aantal delen is meerdere malen op deze manier behandeld om de juiste kleur te bereiken. Deze behandeling heeft als voordeel boven kleuren met waterbeits dat ook de spiegels in het hout donker kleuren (afb.48). Met waterbeits alleen - Van Dijks bruin in dit geval - lukt dat minder goed. Het hout is vervolgens weer vastgespijkerd op de regels en op het bordes met nieuwe gesmede nagels. Daarna is het iets roder gekleurd met Van Dijks bruin om nog beter aan te sluiten op het oude beschot. Als laatste handeling is een nieuwe waslaag aangebracht. Van de twee niet originele, rond gezaagde regels waarop het beschot gemonteerd zit, is de vorm iets aangepast om ze beter op de ronding van het bordes te laten aansluiten. De regels zijn opnieuw gemonteerd in de oorspronkelijke lipvormige verbindingsoeningen in de stijl. Om deze verbindingen meer sterkte te geven, zijn hiervoor per verbinding drie uit het zicht geplaatste schroeven gebruikt.

49. De rond uitgezaagde regels waarop de beschieting is aangebracht. De ronding van deze in 1973 vervangen regels is iets aangepast om beter aan te sluiten op de ronding van het bordes. Links zijn de lipverbindingen van de bevestiging met de stijl te zien.

50. Het gebogen raampje met beschadigd glas in lood vóór, tijdens en na de aanpassing.

Het niet originele raampje in het beschoot was voorzien van hergebruikt gekleurd glas-in-lood dat met enkele spijkers vastgezet was in een te ondiepe sponning. Vanwege de gebrekkige constructie en drie gebarsten ruiten is besloten het glas-in-lood te vervangen. In het bestaande raam is een roede verdeling aangebracht die aansluit bij de overige ramen in de binnengevel. In de uitgediepte sponning is met stopverf oud glas aangebracht.

51. Uitgebroken profielen worden aangeheeld.

52. De te ruim geworden gaten van de toognagels zijn eerst opgevuld en daarna opnieuw uitgeboord.

12.3 Traphek bij aanzet

De trappaal stond erg los, ondanks dat deze al meerdere malen opnieuw was vast gezet met telkens grotere spijkers. De paal is na demontage verlengd en opnieuw vastgezet aan de trede. Vanwege het doorsteken tot in het metselwerk kon onderaan met een schroef en plug een tweede verbindingspunt worden gemaakt, waardoor de trappaal nu meer stevigheid heeft (afb. 58). Ook de te korte leuning is verlengd en vast gezet in het metselwerk. Hierbij is ook het ijzeren muuranker herplaatst (afb. 55). Het niet originele wagenschot in dit traphek is met ammonia op dezelfde manier behandeld als dat van de omkoking. Na herstel van de profielen is het met oude gesmede nagels weer vastgezet tegen de trap treden.

53. Traphek vóór herstel, zwart geworden door huidvet.

54. Traphek na reinigen en opnieuw kleuren.

55. De verbinding tussen de te korte leuning en de muur met een muuranker.

56. De afgebrokkelde voet van de trappaal.

57. Verlengde leuning en trappaal.

58. De verlengde trappaal heeft onderaan nu een extra verbindingpunt voor meer stabiliteit.

12.4 Afwerking

De gehele trap was afgewerkt met blanke bijenwas. Deze was echter verdroogd, waardoor het hout van vooral de omkokering vuil grijs uitgeslagen was. Bij warm föhnen van het oppervlak smelt de oude was waardoor deze opnieuw in het hout kan trekken met tot gevolg dat de grijze kleur verdwijnt. Tijdens deze behandeling is ook nieuwe was aangebracht, waarna het eiken zijn warme kleur terug heeft gekregen.

De binnenzijde van de omkokering had een wit uitgeslagen uiterlijk (*afb. 14*). Ook hier was een wasafwerking aangebracht. Het föhnen en aanbrengen van nieuwe was bleek hier een extreme verdonkering van het hout tot gevolg te hebben. Om de toch al donkere trapopgang zo licht mogelijk te houden is er hier voor gekozen om de bestaande lichte afwerking niet te vernieuwen of aan te passen.

De trapspil en de leuning van het traphek onderaan de trap waren deels zwart geworden door huidvet vermengd met was (*afb. 53*). Deze aanslag is al föhnend met staalwol verwijderd, waarna nieuwe was is aangebracht. Ook zijn de stootborden en treden geföhnd en voorzien van nieuwe bijenwas.

13 Onderhoud

Met bijenwas afgewerkt hout is erg gevoelig is voor vocht. Nat dweilen is af te raden, evenals het gebruik van schoonmaakmiddelen. Hierna moet meestal een geheel nieuwe waslaag aangebracht worden. Droog afnemen heeft daarom de voorkeur, bij sterke vervuiling kan een licht vochtige doek gebruikt worden.

Het belopen gedeelte van de treden is het meest aan slijtage onderhevig. Het is daarom goed om hier elk jaar nieuwe was aan te brengen, bijvoorbeeld English Patina antique wax in de kleur champagne.

Nieuwe zwarte aanslag op de delen die vastgepakt worden, kan met staalwol en een föhn verwijderd worden.

De niet belopen delen van de trap hebben weinig behandeling nodig. Elke paar jaar kan de afwerking nagelopen worden met de föhn en waar nodig kan nieuwe was aangebracht worden.

59. Voor restauratie: vooral het afwijkende beschot Springt erg in het oog.

60. Na restauratie: door herstel van de afwerking en kleur vormt het hout van de spiltrap weer één geheel.

14 Conclusie

De schade aan de treden was van te voren overal redelijk goed zichtbaar. Door beweging in de treden waren ook de rotte koppen in de muur te herkennen. De werkzaamheden voor herstel en de hiervoor benodigde tijd waren hierdoor redelijk goed in te schatten. Het inboeten van de oude treden met nieuw hout en het aanhelen van de door rot aangetaste delen is volgens plan verlopen. Door de ingreep is de beloopbaarheid van de spiltrap sterk verbeterd.

Het op kleur brengen van de ingeboete stukken hout bleek moeilijker te zijn dan verwacht, door de grote kleurverschillen in het oude materiaal. Om aan te sluiten op de diverse kleuren van het oude patina zijn verschillende watergedragen kleuropigmenten gebruikt. Hier overheen is een nieuwe waslaag aangebracht, waarin met zwarte en rode was de verkleuringen van het aansluitende oude hout zijn doorgezet. Het nieuwe hout is nog wel herkenbaar, maar ontstoren is goed gelukt.

De staat van het eerder vernieuwde trapbeschot bleek slechter dan verwacht. De slechte bevestiging en los gescheurde profielen maakte demontage noodzakelijk. Voor het onderste traphek was de demontage gepland, voor het bovenste gedeelte niet. Dit had echter als voordeel dat het verwijderen van was en het opnieuw kleuren makkelijker en beter verliep, doordat dit werk nu buiten met veel ammonia kon gebeuren.

Het aanpassen van het kleine raampje uit 1973 was niet van te voren gepland, maar bleek noodzakelijk vanwege de slechte constructie en de slechte staat van het glas-in-lood. Er is gekozen voor een nieuwe houten roedeverdeling waardoor het raampje nu beter past bij de ramen van de oude binnengevel.

Het opnieuw afwerken van de hele spiltrap met bijenwas bleek op verschillende plaatsen een ander effect op de kleur van het hout te hebben. Om zoveel mogelijk eenheid in de kleur te houden is niet overal nieuwe was aangebracht en zijn sommige delen met gekleurde was behandeld. Deze behandelingen bleken moeilijker dan verwacht en zijn daarom door mijzelf uitgevoerd in plaats van door de opdrachtgever.

De restauratie is volgens plan verlopen. De spiltrap is weer veilig beloopbaar, de constructie is weer naar behoren en de latere wijzigingen en reparaties springen niet meer in het oog, terwijl de ouderdom nog overal goed af te lezen is. Met enig periodiek onderhoud zal de spiltrap weer decennia lang probleemloos gebruikt kunnen worden en behoudt hij zijn authentieke uiterlijk.

15 Literatuur

Janse, H. (1995). *Trap en trede. Houten trappen in Nederland, een bouwhistorische beschouwing*. Zeist: Rijksdienst voor de monumentenzorg; Den Haag: Sdu Uitgeverij.

Pijzel-Dommisse, H.H. (1984). *Technieken in de kunstnijverheid: deel 2 hout*. Leiden: Kunsthistorisch Instituut Rijksuniversiteit Leiden.

Zantkuijl, H. et al. (2001). *De ontwikkeling van het woonhuis tot 1940 in Hoorn: Cultuurhistorische reeks Hoorn – deel 2*. Hoorn: Bas Baltus.

Bijlage 1

De ontwikkeling van het woonhuis tot 1940 in Hoorn
Henk Zantkuijl et. al., 2001.
Pagina's 112 en 113: gronduitgifte Italiaanse Zeedijk

Bijlage II. Gronduitgifte aan de Italiaanse Zeedijk 1647
Memoriaalboek van burgemeesters 1647-1663. Oud-archief Hoorn,
inv.nr. 15, bergnr. 154, folio 1-3. Transcriptie door L.P.M. Hoogeveen.

[in de marge:] Vercopinge der erven van den toorn bij 't Hooft allangs de dijk

Mijn Edele Heeren Burgermeesteren ende vroetschappen der stede Hoorn zullen vercopen sekere erven gelegen aen Westerdijck beginnende uyt den oosten jegens over de tooren bij 't Hooft ende soo voortz vervolgens allanges de Westerdijck zulcx naerder ende claerder bij de caerte nopende de wijtte off breete, ende diepte off lengte aangewesen staet. Op de naevolgende conditien ende voorwaerden daernaen eenen yegelicken copen hem sal gehouden zijn te reguleren.

[in de marge:] Nota: De erven die op den 13en january 1648 vercocht zijn, zal men betimmeren de zelve 't 1e jaer, innegaende may 1648 toecomende.

Eerstelijck dat de copers van de erven ende gronden streckende in 't oosten allanges de breete van de Westerdijck gehouden zullen zijn d'selve gecochte erven te betimmeren, binnen de tijt van drie jaren nae mey deses jaers 1647 met steene gevels, zoo aen de west- als aen de oostzijde, steenen wanden, ende harde daecken, latende aen wederzijden leggen vijff duymen voor de huysdrop ende watergangen, ten minsten twee ende twintich voeten uyt de bovencant van de onderste deurs drempel volgende de keure deser stede.

Ende indien de coopers d'voorsejde erven in 't oosten gelegen binnen d'voorsejde tijt van drie jaren in voegen als vooren niet en quamen te betimmeren, sal alsulcke onbetimmerde erve, off erven bij de magistraet deser stede wederom zonder eenige contradictie aengevaert, van nieuws opgeveylt ende vercocht worden, zonder dat de stadt sal gehouden zijn restitutie te doen van de ontfangen renten, off interessen der onbetaelde coop ende custingepningen voor de zel-

ven erven uytgelooft, blijvende de cooper gehouden, ende verbonden de onbetaelde renten off interessen mitsgaders 't geene de erven bij vercopinge minder mochten comen te gelden, als eygen schult te voldoen ende te betalen.

D'voorsejde coopers van de erven in 't oosten staende, zullen gehouden zijn haer water te loosn, nyet ten westen maer ten oosten voor aen des heeren straet, blijvende de cayen voor de zelve erven in eygendom aen de stadt.

Ende wat erven gelegen zijn jegens over Melcknapssteech streckende van 't westen tottet oosten, zullen betimmert moeten worden mette gevel in 't westen in conformite van 't eerst articule van dese conditien volgende de keure deser stede ende voor uytwateren nyet ten oosten maer ten westen.

[in de marge:] Nota: De erven die op den 13en january 1648 vercocht zijn sal het timmeren van dien innegaen may 1648.

Maer wat aengaet de erven gelegen aen de strate van de voorsejde Westerdijck, zullen worden vercocht deurgaens streckende van den midden des straets, zoo die geleyt sall worden, uytten noorden tot aen 't zuyden op alsulcke wijtte ende langte, als op de caerte geteyckent staet. Ende zullen de erven gelegen int noorden aen de Westerdijck moeten betimmert worden binnen de tijt van drie jaren nae may toecomende, maer de erven aen 't suyden nae de haven sal men moeten betimmeren binnen de tijt van ses jaren nae may 1647.

D'zelve erven aen de Westerdijck gelegen zullen haer waterlosinge van de huysen moeten leyden tusschen de huysen van de stract van de selve Westerdijck zuyd aen tot in des havens water toe. Des sall de stadt voor de eerste mael de wallen ende straet aen de watercant t'haren costen maecken ende opleveren, op alsulcke hoochte ende breete als Haer Edele nae gelegentheyt verstaen zullen te behooren.

Bijlage 2

Bewonersgeschiedenis van Italiaanse Zeedijk 58. (Gemeente Hoorn)

Italiaanse Zeedijk 58

Vissersgildehuis, lijst van eigenaren.

GEMEENTE HOORN

1730	eigenaresse Grietje Braeck
1734	V. Procurater Grietje Braek
	K. Andries Winkel - stadstimmermansbaas
1751	V. Antje Pieters wed. Andries Winkel
	K. Jacob van de Weteringh
1751	V. Jacob van de Weteringh
	K. Voogden van 't Vissersgilde
1865	V. Voogden van 't Vissersgilde
	K. Pieter Pietersz. Tros - arbeider
1893/94	K. Gerrit Arendsz. Hoff - sigarenmaker
1913/14	K. Meile Schoof - koopman
1914/15	Jan Schoof - smid
1933/34	Maarten Blokker - koopman
1941/42	Theodorus Dijkman - schilder te Blokker
1943/44	Gerke Soering - borstelmaker
1956/57	Johannes Kuyn - brandstoffenhandelaar te Venhuizen
1965/66	Gerardus Petrus Besseling - chauffeur
1969/70	Verkoop ?